

Kultuur/Arheoloogia

Distsipliini ja selle objektide hajutamine

Michael Shanks. Culture/Archaeology: The Dispersion of a Discipline and its Objects. – Archaeological Theory Today. Ed. I. Hodder. Polity Press 2001, 284–305.

Refereeris Maria Veldi (2006)

Muuseum ja maastik – need on arheoloogia kaks kultuurilist asupaika. Muuseumites näidatakse artefakte, mis enamasti on vanad ja pärinevad arheoloogilistelt leiukohtadelt. Neid näidatakse, sest neid peetakse tähelepanuväärseteks, neil on näituseväärtsus. Me näeme kunstiteostes neid kultuuriväärtusi, mis on ajatud. Muuseumid on kui kultuuri varakambrid, mis on ehitatud sooviga omandada ja omada rahvusvahelist pärandit, mida tihti nähakse antiikkunstis.

Herder vaidlustas assotsiatsiooni ülimate väärtushinnangute ja Lääne progressi vahel. Ta kirjutas kultuuridest mitmuses näidates nii austust teiste kultuuride tööde ja tõekspidamiste vastu. Etnilist ja rahvuslikku identiteeti on samuti muuseumites näidatud arheoloogiliste artefaktide näol. Paljudes muuseumites näeme inimeste töid kategoriseerituna hoopis spetsialiseeritumalt läbi arheoloogilise kultuuri mõiste. Gordon Childe'i seostatakse sellise nägemusega kultuurist, kus korduvaid esemekomplekte või -jooi peetakse inimgrupi või ühiskonna esindajaks. Kui puuduvad kirjalikud allikad, siis nimetatakse neid kultuure "tüübi", leiukoha, regiooni või artefaktide järgi. Sellist kultuuri-ajaloolist lähenemist pole veel lõplikult kõrvale jäetud.

Arheoloogidele ei piisa sellest, kui nende esemekollektsioonidest saab moodustada kultuure, kui neil on kunstiline väärtus või kui neil on mingi eriline iseloomulik joon. Need peavad olema seotavad ka kohaga, paigaga. Võtmemõiste siin on "maastik" ning see on keskne kontseptsioon ühendamas arheoloogiat ja kultuuri kui identiteeti. Võrdsustus inimeste, nende kultuuri ning nende poolt asustatud maa vahel on määrav arheoloogias ja moodsa Euroopa rahvusriikide koherentsuses.

Maastik on komplekt asustusest, kohast ja väärtusest. Stephen Daniels on näidanud, kuidas maastiku esteetilisus on olnud keskne Briti ja Ameerika Ühendriikide rahvusidentiteedi tekkimisel. Maastik pakub uutele omariiklikele ühiskondadele võimalust paigutada end kollektiivkultuurilisse mälestusse kuhugi kuulumisest. See mälestus vajab maad, sest seal on kohad, kus säilitatakse mälestusi, kohad, mis kannavad aja märki.

Kultuuri kontseptsioonis märgatud pinged on olemas ka maastiku mõistes. Lugusid identiteedist leitakse siiski peituvat maas endas, seotuna maaga, keelega, kultuuriga ja inimestega. Hoolimata sotsiaalsest mobiilsusest ja diasporaast võib maa ikka pakkuda alust kuulumistundele.

Alles 18. sajandil hakkas kultuuri mõiste omandama tänapäevast tähendust. Ta omandas mitmuse vormi tähendades eluviisi. Paljud intellektuaalid ja akadeemikud on vastandanud kõrgkultuuri väärtused ning need massikultuuri esemed, mis on valmistatud industriaalsetele töölisklassidele. Tänapäeval investeeritakse üha enam kultuuritööstusesse, mis on levinud üle maailma. Mõned intellektuaalid ja akadeemikud on võtnud endale kultuuripolitseiniku või -kaitsja rolli, et au sees hoida endisi väärtushinnanguid ning kohut mõista tööde üle, mida ei peeta väärilisteks. Teised kultuurikriitikud on vastandanud end kunsti ja poppkultuuri polariseerumisele. Üldine vaatenurk on see, et kui kultuuri mõistetakse kui esmaklassilist

diskursust, mis säilitab ajatut ja universaalseid inimväärtusi, siis see tegelikult muudab klassid ja teised sotsiaalse ebavõrdsuse vormid kultuuriliseks kapitaliks (*cultural capital*). Selle vääruhinnangu on monopoliseerinud teatud eliitsed grupid nagu näiteks need, kes patroneerivad kunsti ja selle galeriisid. Siitkohalt on kultuuriväärtuste kriitika tõstnud teadlikust etnotsentrisismi ning sotsiaalse mõjuvõimu rollist teadmiste ja mõistmise koha pealt. Niisiis on Lääne muuseumites tihti just Lääne kultuur hinnatud ja näidatud ning teisi kultuure vaadatakse läbi Lääne silmade.

Alates 1950ndatest arenenud kultuuriuuringud (*Cultural Studies*) on avanud tee uurimaks igasuguseid kultuuresemeid ka peale kunstiaiate ja laiematele interdistsiplinaarsetele uuringutele, kus **kultuuri defineeritakse järgnevalt – sotsiaalne tähenduse loomine ja taasloomine; sotsiaalne sfäär mõistmaks, mis ühendab tootmist ja sotsiaalseid suhteid; märkide süsteem, mille kaudu sotsiaalset korda väljendatakse, taastoodetakse, kogetakse ja uuritakse.**

Arheoloogia võib viidata kunstile ja inimkonnale. Tal on huvi klassikalise “tsiviliseeritud”, “primitiivsete” ja vanemate kultuuride vastu. See distsipliin on loonud oma enda kultuurikontseptsiooni ühendades materiaalsed jäänused mineviku inimestega.

On selge, et arheoloogia ja antropoloogia omasid kesksel rolli arenenud kapitalistlike rahvusriikide kujunemisel 19. sajandil. Need distsipliinid andsid võimaluse tegeleda “kultuuriliste” probleemidega. Rahvusliku identiteedi ideedes mängis olulist rolli imperialistlik ja koloniaalne kogemus. Etnograafia pakkus erinevuse tausta, mille kaudu Lääne rahvad võisid mõista iseend. Arheoloogia varustas materiaalsete tõenditega rahva juurtest – see on olnud üks arheoloogia suurimatest kultuurilistest saavutustest. Sellele lisaks pakkus erakordselt vahetut elamust, millele sai ligi ilma akadeemilise hariduseta, läbi esemete, mida näidati uutes muuseumites.

Tänapäevased identiteedikontseptsioonid sõltuvad endiselt rahvusriigi ideest, kuid rahvusriigid on sotsiaalsed konstruktsioonid. Selline ühtlustatud ajalugu ja kultuur ei suuda kohaneda mitmekesisusega. Tänapäeval on rahvusriigid kaotamas oma mõjuvõimu rahvusvahelisele kapitalile. Ideoloogiline ühtsus on kujunenud kultuuri tööstuse, massimeedia ja massitarbimise tõttu, mis üldiselt on Ameerikast pärit.

Siiski on globaliseerivas maailmas rahvusriigil tähtis roll mängida – see on endiselt peamine regionaalse kultuuri identiteedi kandja. Seega on see ikkagi tugevasti sõltuv nendest ideoloogilistest rahvusidentiteedi konstruktsioonidest, mille on loonud ajalooteadus, arheoloogia ja antropoloogia. Tähtis kultuuriline probleem on, kuidas on kohalikud kogukonnad haaratud globaliseerumise protsessis. See ei ole vaid ühesuunaline mõju, kontrolli, levimise ja hegemoonia kulg. Peamine küsimus on, kuidas sisemised ja välised jõud üksteist mõjutavad luues, taasluues ja levitades globaalkultuuri kohalike kogukondade sees. Või teisiti öeldes – kui suures ulatuses muudavad ja mõjutavad perifeersed kogukonnad globaalset.

Niisiis, siin on ka küsimus arheoloogia ja kultuuri omavahelistest seostest. Arheoloogia mängib rolli rahvus- ja kultuuriidentiteetide konstrueerimisel. See on ka küsimus sellest, kuidas omavahel suhestuvad kohalikud ajalood ja see, mida nüüd kutsutakse “maailma arheoloogiaks” (*world archaeology*) – kas tõelised kohalikud ajalood, mis sisalduvad kohalikes ja iseseisvates identiteetides, on üleüldse võimalikud. On ilmselge, et pole osutunud võimalikuks määratleda kultuuri läbi põhiliste või universaalsete väärtuste või identiteetide, aga iga kultuurikontseptsioon on lahutamatu väärtustest ja identiteedist. Seega on kultuuri parem pidada millekski, mis on konstrueeritud, läbi sotsiaalse käitumise tekkiv ja muutuv. Olles seotud väärtuste ja identiteetidega, on kultuur tänapäeva muutavas maailmas pidevas kriisis ning olles väljendatud riigiideoloogiates ja klassihegemoonia manöövrates, on kultuur alati poliitiline ja vaidlustatud. Kultuur on endiselt teema vaidluseks ja aruteluks. See on

põhiline komponent poststrukuralistlikus kultuurikriitikas. Meie identiteedid ei ole miski, mille me oleme pärinud või omandanud, vaid need luuakse pidevalt uuesti suhetes teiste ja kultuuriliste artefaktidega. Antropoloogilised ja arheoloogilised teooriad toetavad selliseid hübriidsuse ja liigendatuse teese.

Ortodoksne liin eraldab arheoloogia kultuurist tunnistades, et kultuuriline kontekst on arheoloogide töös oluline. Autor leiab aga, et tuleb leppida sellega, et arheoloogia tegeleb kultuuriliste artefaktidega ja sellel töö on mõju kultuurile. Arheoloogia on kultuuri tootmise viis, kus töö põhineb minevikujäänustel – see teeb arheoloogia kui meetodi kultuurist eraldamise võimatuks. Oma väite illustreerimiseks kasutab autor kaht näidet.

Esimene on Chris Tilley aastane õllepurkide ja -pudelite uurimustöö, mis oli planeeritud kui materiaalse kultuuri võrdlusuuring. See tõestas, et on võimatu piiritleda kindlat uurimisobjekti – polnud objekti ja konteksti, oli vaid seoste võrgustik. Teiseks sai selgeks, et õllepurkide põhjal pole võimalik mõista, millist mõju on neile avaldanud ühiskond, kultuur, inividid. Tundub, et rohkem mõju on normidel, ootustel, püüdlustel, riigi kontrollil. Kes loob kultuuri?

Hiljem pühendus autor Vana-Kreeka parföömpudelitele ja nende “kultuuri ringkäigule” (*circuit of culture*) – tootmisest, tarbimisest, ühiskondliku elu reguleerimisest kuni esitluse ja identiteedini. Probleem, millega autor kogu uuringu kestel silmitsi seisis, oli enese vaos hoidmine, st millal peaks süvitsi minemise lõpetama. Autor veendus, et materiaalse kultuuri kategooria on tautoloogia. Jagamine vaimumaaailmaks ja materiaalsuseks või objektideks ja kultuurilise tähenduse või väärtuste kandjateks oli petlik ja segadusse ajav. Nii et selle asemel, et piiritleda arheoloogilisi meetodeid, objekte ja huvisid, uuris autor seoseid.

Kui arheoloogia on osa kultuurisfäärist enesest, siis kuidas me eraldame arheoloogia sellest? Mis teeb arheoloogia eraldiseisvaks? Kas arheoloogia on see viis, kuidas arheoloogid teevad seda, mida nad teevad? Autor teeb ettepaneku, mitte mõelda niivõrd arheoloogiast, vaid pigem arheoloogilisest, mis seisneb eriti just jäänustes, sünguses, entroopias, jälgedes, hävimises, asjade tahumatus pooles, tähelepanematutes asjades. Arheoloogilisel on palju pistmist sellega, mis on aluseks kõigele tänapäevasele: kogemus vahetust ajaloo nägemisest; artefaktid, mida saab koguda ja vaadelda, kui identiteedi kandjaid; sügavale kaevumine, et leida autentsust ja identiteeti; kultuuriturism. Arheoloogiline viitab sotsiaalsele mustrile. Arheoloogiline on enamasti hübriidne, sest on raske eristada sotsiaalset või kultuurilist ja materiaalset. Ka tänapäevasust on defineeritud läbi hübriidsuse.

Autor lõpetab artikli kultuurinähtuste nimekirjaga, mida ta peab arheoloogilisteks:

- suurte kunstiteoste kaanoni küsimärgi alla seadmine,
- erinevused identiteedi asemel,
- hübriidsuse uurimine,
- seoste loomise poeetilisus,
- kehastus ja väljendus (*embodiment and performative*),
- mittelineaarsed ajalood ja sügavuti minevad kaardid – uute aegruumide mõistmine,
- lokaalsuse ahvatlus,
- järeleaimamise vastu seismine,
- reaalsuse juurde tagasipöördumine,
- uued osalusviisid ja seostemustrid.